

BOMBITZ ATTILA

A lírikus prózája

BAKA ISTVÁN NARRATÍV VILÁGÁRÓL

*Lolita, létemnek lángja, lágycsom vágya.
Kárhozatom, lelkem. Lo-li-ta: a nyelv
hegye háromszor indul a szájjad felé,
hogy érintse, harmadszorra a fogakig
jut. Lo. Li. Ta.*

Vladimir Nabokov

Baka István napjaink irodalmának egyik legizgalmasabb költői egyénisége. Hogy ez az írás mégsem lírai világának elemzésével foglalkozik, az azzal magyarázható, hogy bár verseskötetei nagyobb arányban jelentek meg, mint drámát, illetve prózát tartalmazó kötetei, az utóbbiról – érdemben – még igen kevés számú reflexió látott napvilágot, holott az azokból kiolvasható művészi világ és viláértelmezés is a klasszikus értelemben vett lírai világgalkotási szándékot tükrözi vissza. Baka prózája kortárs irodalmi jelenség, s épp időközelségére való tekintettel követjük az esszéisztikus hagyomány beszédmódját írásunkban, amelynek segítségével vagyunk hivatottak egy vérbeli lírikus apróbb, mégis fontos kitérőit az irodalom más műnemei területén igazolni.

Rilke szerint az alkotó művész „legyen önmagában is teljes világ, találjon meg mindent önmagában és a Természetben, amelyhez hozzákapcsolódott.”¹ A hagyományos értelemben vett poéta a világot írja újra művészi eszközeivel, értelmezi, értelmet ad neki, keresi az összefüggéseket mikro- és makrokozmosz, ember és világ között. Világok és viláértelmezések tárulnak fel az újrateremtő könyvek lapjairól. Baka poétai szándékában a „klasszikus modernek” útját követi: sajátos nyelvezetével és képi világgal alakítja ki költői világlátását, amely részeiben és egészében – a hagyományoknak megfelelően – szerves egységet alkot. Éppen ezért bizonyos folytonosság érhető tetten munkáiban: korábbi művek jelennek meg új szempontú szerkezetekben, motivikus és tematikus világa oda-vissza értelmezi az egyes darabokat, és fűzi fel egy egységes világhalmazba. Baka István hagyományos értelemben, de a modern tendenciákat sem felejtve írja meg a létező világot. Művészi világlátása szinte pedánsan következetes. Verseit olvasva olyan metaforikus világba kerülünk, ahol a legapróbb mozzanatok is világmagyarázó funkcióval rendelkezhetnek. A lírában és a prózában megalkotott poétai világlátás egymás mellé helyezése éppen azért fontos, hogy valóban igazolást találjunk arra: Baka prózája egyenértékű joggal elismert lírai munkáival. Prózájára koncentrálna mindenképp elmondható, hogy az említett világepítési szándék kisregényeiben ott van, sőt, Vörös István azt írja a *Farkasok órája* című Baka-kötet kapcsán, hogy „...Remek verseket ír, de ezek a versek nem az övéi, csak az ő regényében szerepelnek. Mert természetesen regény ez a versfüzet, Baka kedvenc epikai formája: kisregény. Ide vezetett a *Beavatások* vers-elbeszélés párosítása, ide vezetett a költői én egyre tudatosabb kiépítése...”³

A novellák világepítési szándéka Bakánál sztoribeágyazásokkal jár együtt: valódi, könnyed értelemben vett sztorikat olvashatunk ki a szövegekből. De ne tévessze meg az olvasót a felszín könnyed világa, mélyebbre érdemes szállni, a szöveg rejtekhálózatába, a mélytartományba, hogy az igazi, kódolt üzenetet megfejthessük. Hiszen a novellák felszínén a Jóisten és a Sátán sakkozik egymással, míg mások a csodaszarvast kergetik; máshol a Sátán kísérti meg az igazán megkísérthetőt, aztán olvashatunk Bakától vámpír- és labirintustörténeteket is. Divatosak és talán – néha – giccsesek is a témák, amelyeknek világa majd mindenütt („aluljáró-irodalom”, Hollywood) misztikus és irracionális. De e rációt veszítette világ – napjaink misztikus őrülete – vajon nem leképeződése-e inkább egy kaotikus vilárendszer lényegének? Mindazok a sikerorientációjú hatásvadász elemek, amelyekből ezek a sztorik építkeznek, a hétköznapiakból származnak, a mindennapi valóságból. A tucatregények és -filmek ezt nem hangoztatják, Baka viszont éppen a mindennapok miszticizmusára veti a hangsúlyt, és alkot felszíni sztorik segítségével valami mélyebb értelmű, reális misztikát – a hétköznapiakból. Kisregényeinek témái súrolják a felszíni divatjelenségeket, de ki tudná azt megmondani, hogy Umberto Eco az olvasó orrát fricskázza-e meg misztikus regényeivel, vagy pedig valóban lehet az irodalom mélyebb (művészi?) tartalmú elemeinek felhasználásával misztikus-fantasztikus történetet írni? Borges is néha „hülyére veszi” az olvasót, mintha teljesen természetes dolog lenne, hogy minden mindennel összefüggésbe hozható (l. *Az elágazó ösvények kertje* című novellájának első bekezdését és magát a történetet).

A Baka-novellák, -kisregények a *Beavatások* című kötetben már másodközlésben jelentek meg. Rokonság a lírával: megszerkesztettségük, témájuk, gondolati világuk mintha külön ciklust alkotnának versciklusai mellett. Ráadásul a prózákhoz kapcsolódó versek adnak keretet az egész kötetnek. Líra és próza tudatos megfeleltetését figyelhetjük meg. Ahogy Vörös István megjegyzi: „...A versek nem egyszerűen a hangulati felvezetést szolgálják, és nem is afféle intellektuális partedik a történet előtt. A súlypont általában a vers és a novella közé esik, a két műfaj, a két kérdés egyenjogúságának jegyében.”⁴

Három novellát választottunk ki a kötetből, amelyek segítségével mutatjuk be Baka István lírai ihletésű prózai világát. Ez a három novella külön-külön és folyamatoságukat tekintve egészében is sajátos világot, világértelmezést nyújt az olvasónak. Motívumaik át- meg átszövik egymást, témájuk szorosan kötött; egyrészt megelevenítenek valamiféle misztikus-irracionális valóságot, másrészt tanúi lehetünk egy fejlődészerű mozzanatnak, amely a történetek erotikus tartalmából következik. Baka lírájában az érzékiség kifejezőereje szinte mindent áthat, így prózájában is meghatározó tényezőként kell számon tartanunk. Mindhárom történet alapja és mozgatója az első szerelmi élmény kamaszos reménytelenségének emléke. Az első történet ennek „plátóságát” idézi meg, a második annak bemocskolását, a harmadik pedig mintegy kívülről-felülről szemlélve a novellák egységéből kihámozható „transzcendens” történetet, az erotika szakaszonkénti megjelenítését, az első igazi, de misztifikált szerelmi élményt. Ez a transzcendens történet a „fiú-szüesség” fájdalmát és kínját, feloldását és utólagos esztétikai/etikai negálását tartalmazza. A három epikai mű íve nem légből kapott, nemcsak a *Beavatásokban* létrehozott kompozicionális jelentésmezőből eredeztethető, hanem az első megjelenések datálásából, egymás után íródottságukból is.⁵

A történetek története

A jobb megértés érdekében elkerülhetetlen, hogy pár szóval ne beszéljük el a novellák eseménysorát. A későbbiekben „újramondjuk” a történeteket, de már – poszt-strukturalista módon – a felszíni történet beágyazását/beágyazódását tárjuk fel a szövegkörnyezetekben, azaz leírjuk az egyes novellák szövegvilágait és értelmezzük világfelfogásaikat. Az átjárhatóságra, az egyes szövegek közötti átjárhatóság feltérképezésére teszünk kísérletet, hogy a közös motívumok, ismétlődések interpretálásával létrehoz-
zuk Baka történetek feletti történetét.⁶

A *Vasárnap délután* kamasz főhőse nem vesz részt a család szokásos szüreti mulat-
ságán, helyette otthon marad ábrándozni, verset olvasni. Idejét mégsem tudja tevéke-
nyen eltölteni, nyughatatlansága az utcára hajtja. Találkozik egy vén koldussal, akivel
azután együtt iszik egy csehóban, ott kiderül, hogy az ágrólszakadt Jóistennel találko-
zott a fiú. A koldus a fiúnak ajándékozta a be nem teljesült, de örökre szépnek maradó
tisztá szerelmet. Beszélgetésüket megzavarja a céllövöldésnek öltözött Sátán, akivel a
Jóistennek ezen az estén még sakkoznia kell, hogy eldöntsék a világ sorsának követke-
ző „lépéseit”. Egy ilyen sakkparti eredményét beszéli el a novella másik történeti szála,
amely a csodaszarvas-mítoszt ironizálja nem is olyan régi történelmi viszonylatunkban:
két elvtárs (az eredetiben kartárs) űzi a vadat halálra. A két történet valahol az egyéni
magatartások összevetésénél találkozik: a fiú a céllövöldében szintén egy szarvasra cé-
loz, de a Jóisten figyelmezteti, az már az ő vadja (a sakkparti viszont a Sátánnak bizto-
sítja a mitikus állatot). A novella egyértelműen utal az Arany-mítosz eszköztárának az
ironizálásával „tegnapi” történelmünk helyzetképre. Ebben a szituációban ábrázolja
Baka egy reménytelen kamaszszerelme „platonizálását”, vagy ha az elerőtlenedett Jó-
isten nézőpontjából értékeljük a szerelem megtartó erejét, annak erősen groteszk „de-
platonizmusáról” beszélhetünk (a második novellában majd erről lesz szó).

A Margit főhőse egy önmagából, feleségéből, általános léthelyzetéből kiábrándult
könyvtáros, akinek megjelenik a Sátán azzal az ajánlattal, hogy a könyvtáros a vissza-
pergetett időben még egyszer szerencsét próbálhat egykori reménytelen, kamaszkori
szerelmével. Válságos állapotát, életének kisiklását erre a be nem teljesült szerelemre
vezeti vissza. A könyvtáros harminchárom évesen ott találja magát kamaszkora isko-
lája előtt, s az ördögi mesterkedés visszamenőleg is igazolja sorstévesztését: megsemmi-
síti egy tiszta emlékü szerelem érzését.

Az *Én, Thészeusz* című novella labirintusvilágba vezet minket. Egy tizenkilenc
éves kiskatona egyszerre téved el a történelem zűrzavaros örökségében, a tér-idővel ér-
telmezett világ viszonylagosságában és az érzéki szerelem gyönyöreiben. Ez a történet
mondja el a „fiú-szüzesség” elvesztésének történetét, az első két novella által vázolt ke-
ret, a vágy ébredése és a vágy lealacsonyítása közti stádium történetét, az első nemi
érintkezést.

Három szövegvilág három narrátorával kell számolnunk. Három női név kísérti
a narrátorokat: a kamasz fiú Editet keresi, a felnőtt férfi Margitot, a kiskatona ugyan-
csak egy Edit nevű lányt, akit a felnőtt Adában talál meg. Az első szerelmi élmény,
a reménytelen, mindenütt ott kísért, az mozgatja a szövegvilág figuráit. Ha elméletet
konstruálunk a három novellához, úgy szólna, hogy a *Vasárnap délután*ban ígért és
megtartott „plátói” tiszta szerelem ellenpontozódik a *Margit*ban, vagyis az „ártatlan”-
korszak „végtelen” szerelmét idézi vissza a már az erotikában fuldokló férfi; s köztes
állapotként, mintegy utólag hozzátoldva, Baka elmondja az első igazi élmény rítusát.

A három főszereplőt nemcsak az első szerelemzés köti össze, ott van a figurák hajlandósága a költészet iránt, a líra az, amely közös érdeklődést jelent. Mindhárman egyes szám első személyű narrátorai a történeteknek. Versének, prózájának csak ő tud hőse lenni, a lírikus; most, itt: prózában. Nem mindig tudjuk a narrátor nevét, de Baka másik két novellájában (*Szekszárdi mise* és *A kisfiú és a vámpírok* címűek a *Beavatások* kötetből) saját nevének intarziáit is megtalálhatjuk. A téma, a tizenéves szerelem visszatérő élménye izgatja legjobban Bakát: mi történt akkor, mi lett volna, ha... A lírikus magát írja a prózájában is, „...az I. sz. 1. személyhez kell a bátorság, nem az I. sz. 3. személyhez...”, jegyzi meg egy helyütt Fried István.⁷ Ez a történetek története: a kí sértő élmény, hívjuk a tizenévest akár Editnek, Margitnak, Edit-Adrienne-Adának, vagy egyszerűen Lolitának.⁸ Nem a név a fontos, hanem az élmény visszatérő sóhaja, az ifjúságé, a letűnté, amit az irodalom még képes felvillantani, egy pillanatra megragadni. Baka István ezt a világot teremti újra három novellájában.

A fiú története

„Első novellái olyannyira szorosan összefüggtek lírai világának legfontosabb alapkérdéseivel, hogy még erősebben exponálták, melyek az őt foglalkoztató világszemléleti problémák. A *Vasárnap délután* a kisvárosi, eseménytelen létezés Istén és Sátán állandó küzdelmének színtereként mutatja be – hasonlatosan ahhoz, ahogyan verseiben is ez az emberi létezés egyik magyarázata (*Circus Maximus, Circumdederunt* vagy a tematikailag erősebben idekötődő *Körvadászat...*) Ennek a szinte manicheus szemléletnek azonban abban áll a tragikum, hogy a két, látszólag szembenálló őserő egyike sem a jó princípiumaként működik, Istén oldaláról legföljebb a közöny, a részvétlenség, azaz a szeretet erejének hiánya érzékelhető. Istén megmutakozása, megjelenése ezért csak pervertált formában történik meg: a novellában öreg csavargóként látjuk viszont...”⁹

Ez volna – Szilágyi Mártont idézve – a *Vasárnap délután* szövegvilágának világmagyarázata. A lírikus prózateremtő tevékenysége során – mint láthatjuk – hasonlóan lírai látásmódjához: teljességre törekszik, leír egy általa konstruált világot, amelyben feltárhatók a *mindenség* összefüggései, és ez költői előadásában is érvényre jut.

A novella ideje egy bizonyos októberi vasárnap délutánja, „semmit lebegő kora délutáni óra”. Az időpontot lírain is megjeleníti Baka: ez az „agyakra szálló kód órája”.

A színhely egy kisváros, amely *párás napfényben* villózik a főtér elhomályosult tükrevel. A köd, a párás fény, az elhomályosodottság egyetlen szemantikai mező motívumrendszerébe tartozik. A tükör-motívum még bizonytalanabbá teszi a lokális körülírást: mintha egy párás, ködös, misztikus felvillantású helyszínen lennénk. A líra a helyszín jellemzéséből sem hiányzik: a város „kiszikkadt mézeskalács”.

A fiú otthon *onanizál*, Editre gondol, akibe reménytelenül szerelmes. A Margit felnőtte a novella elején nem onanizál, hanem *vizel* (erotikus értékvesztés). Szemben a teljesen hétköznapi jelenettel, ott van a fiú *poétai* tartalmú szándéka, a Rilke-kötet olvasása. A szövegvilág magyarázatában „Iszonyú mindegyik angyal”. A Jóisten nem angyal, de nem is iszonyú, mert eltöpörödött, tehetetlen vénember képében jelenik meg. A két angyal viszont – Gábiel és a bukott Sátán ereje és hatalma teljében lép színre. Gábiel *ballonkabátban*, aki a többi kormányzó angyallal szinte a Jóisten tudta nélkül cselekszik (a ballonkabát milyen asszociációkat kelthet az olvasóban?) és a Sátán, akinek már birtokában van a csodaszarvas, de lelövetné szimbolikus értelemben a fiúval

is; iszonyú világrendet képviselnek. És egy kisvárosban jelennek meg, hogy a kisvárosnak is joga legyen a maga apokalipszisához. Mi a lehetősége itt a részeges Jóistennek? Háta mögött kormányoznak, a Gonosz pedig túl jól sakkozik, hogy ideális lehessen a világ menete. A *sakk* az a kozmikus játék, amellyel a Jóisten és a Sátán eldönti a világ menetét.

A bizonytalanítás és misztifikálás szemantikájában nem véletlen, hogy amikor a fiú kinéz az ablakon, azt látja, hogy az üres utcára *felhőárnyék* borul, a sarkon pedig *köd* gomolyog: „Egyszer csak rés támadt a nap előtt vonuló fellegen, és vakító, széles fény sugar fúródott a ködbe... A fényben egy öregember alakja jelent meg.” Mintha isten nélküli világban lennénk, ami talán még jobb is volna, hiszen ez az öregember-koldus-Jóisten erőtlén és gyenge. A megkísértés-históriák kelléktárát veszi itt elő Baka a köd- és homály-motívumokkal, vagy pedig misztifikál, és álomszerűvé tesz egy történetet? Mindenesetre teljesen negálódik a fény-isten jelentéskapcsolat: a Jóisten a hatalmas köd és félhomály uralta képből lép elő és csak a ködbe fúródó fényben tud megjelenni. „Méregzöld zakója kivörösödött aranygombjait csak a szentlélek tartotta.”

A sakk-motívum az irodalomban igen kedvelt világmagyarázati metafora: a nyolcszor nyolcas tábla nem más, mint a világ metaforája, a fekete mezőkön a Gonosz, a fehér mezőkön a Jó játszik egymás ellen (és nem egymásért!).¹⁰ A mérkőzés tétje a Bakánovellában mindenre vonatkozik, „minden egyforma fontossággal bír.” „Mi ketten körülbelül egyforma erősek vagyunk – mondja a Jóisten a fiúnak –, és az erőegyensúly fenntartása minden energiánkat felemésztené, ha nem kerestünk volna valami megoldást.” A megoldás: a világ leképezése a sakktáblára. A sakkparti minden hónap utolsó vasárnapjáról hétfő reggelére virradó éjszakán zajlik le. Egy ilyen partin veszítette el a Jóisten a csodaszarvast (talán egy korábbi októberi vasárnap eredményeként). Arany János nemzetmítoszi törekvését igen kegyetlen humorral ironizálja Baka: Hunor és Magor nem tudta elejteni a szarvasbikát, de új földeket és asszonyokat szereztek helyette/általa. Hunfalvy és Magyary elvtárs-vadászok ellenben telibe találják a nemzet totemállatját – Arany János-i értelemben. A totemállat elpusztítása pedig együtt jár a törzs, a nemzet pusztulásával. A szarvasbika is mintha érezné halálát, „borzongató kárhozott-lélek-jajongást” hallat és úgy bög, „mintha egy lélek sírna a mennyország küszöbén, ahová nem nyert bebocsáttatást”. A szarvasbika a Sátáné: eljátszatott. Ha eszünkbe is jutna a nemzethalál-vízió kölcseys-vörösmartys hagyománya, a lírikus kifejezni látszik ezt a gondolatot, de a prózát író Baka distanciával kezeli a hagyományt: az ironia eszközével. Az ironikus látásmód a vadászat leírásakor érvényesül a legerőteljesebben: ritmikus, majdhogynem belső rímekkel ellátott prózát teremt Baka. „...Aranyos vitézek, szép magyar leventék, még több gázt, te marha...”, „ne merj fékezni, csak előre, de piros vér foly a mentére, ne bánd, csak az orrom vére...”, „...majd holnap jelentést írunk, minket arra neveltek, hogy sohasem szabad megtorpannunk...”

A céllövöldei szarvasbika a mítoszbeli és az elvtársak által kergetett vad megfelelője: „...holdfényes erdei tisztáson egy különös fehér szarvas állt, hatalmas agancskoronát viselő fejét a telihold felé fordítva. A homloka közepére festették fel a célpontot.” Az elvtárs-vadászok az igazi bika leterítésekor pontosan a *homlok* közepébe lőnek. Hogy a fiú miért nem lövi le az ő szarvasbikáját, azt talán a nemzeti önérzetére hivatkozó lírikus Bakában kell keresnünk, aki olyan kor nagyjait, illetőleg alteregóit idézi meg verseiben (Széchenyit, Liszt Ferencet, Zrínyit, Dózsát; Yorickot és Sztjepán Pehotnijt), akik a pusztulás elkövetkezését, vagy éppen a nemzeti pusztulás pillanatának súlyosságát érzik és élik át.

A Jóisten részegeskedik, a fiúval is meghívattatja magát. „Es zerfällt.” Pedig Ril-kének is égi hang sugallta az előbb idézett első elégiát. És akkor a Jóistennek a tudatában kell hogy legyen a nyolcadik tőmondata is. Hisz akkor azt is ő sugallta. „Szétesik.” Az egyetlen dolog, ami a világot összetarthatná, a szeretet lehetne. A Jóisten oda is ajándékozta a fiúnak az Edit iránt érzett tiszta szerelem esszenciáját. „Neked adom ezt a szerelmet egész életedre...” „...ahogy ott állt az ablaknál, és a feje mögött bukott le a nap... és a haja felragyogott, mintha dicsfény övezné...” A Jóisten angyallá emeli Editet, kiemeli ebből az értékdevalválódott környezetből. „Ezt vegyem el tőled egy majdan ritkán és kelletlenül tároló asszonyi ölért, amelyet bevallani nem mert, de egyre fokozódó csömörrel fogsz elhagyni valahányszor?” – mondja a fiúnak a Jóisten. „Iszonyú mindegyik angyal.” Margitot ugyanúgy el lehet majd csábítani a második novellában, mint bármelyik utcalányt. A Jóisten ajándéka üres szólam. A szeretetnek és szerelemnek ez a hiánya kong a *Margit* szövegvilágában. És ez már a *Vasárnap délután* motivikus szerkezetéből megelőlegezett tény: „...irracionális istenség az, amely betetőzi a földi poklot.”¹¹

A férfi története

Amióta Goethe Faust-drámája létezik, az európai irodalomban fausti prototípusok százai bukkannak fel. Goethe a maga stílusával és technikájával újrateremtett egy már létező világot, de Faustnak világirodalmi posztot ő (és Marlowe) szerzett.

Ez a fausti világ nagyon egyszerű megfogalmazásban (az első rész alapján) az érzéki és szellemi világ közti harcot ábrázolja; Faust ide-oda csapong a két világ között, de megnyugvást sehol sem lel, kielégületlenül vár valami teljesebbre és magasabb rendűre, tudását értékelni képtelen, mert belátta a tudás korlátait; az egyszerű, békés, polgári szerelmet pedig szintúgy elveti, mert lelke teljes egészében valami szellemi-érzéki felé húzza, ahol szintézisbe kerülhetnek a szétartó erők.

Baka fausti világa csak ironikus szemszögből és motívumhálózatuk egybeesése révén vehető össze a Goetheével: a *Margit*ban is megjelenik az ördög, és szövetkezést ajánl a főhősnek, a paktum goethe-i szövegét mintegy színház a színházban adják elő, megtaláljuk benne a fekete uszkar, az elcsábítás motívumát. Margit az elcsábítandó gyermeklány: a történet ugyanaz, a viszonyok és a szereplők viszont az eredeti mű anti-parafrázisának tekinthetők. A szellemi szféra teljes negációját képviseli a főhős, aki „befuccsolt költő-önjelölt”, és ráadásul meg „gátlásosságát nőgyűlölettel álcázó onanista” is az érzéki világ leértékelésének szintjén. A két fausti szféra ily meghasonlott koncepcióban jelentkezik Bakánál.

A *Margit* története a *Vasárnap délután* ellenpontozása: a fiatalkori reménytelen szerelem motívuma az összekötő kapocs; a fausti világ leképezésekor Baka megváltoztatja a neveket, az elcsábítandó lányt Margitnak hívják, a magát szinte önkéntelenül felajánló női szereplőt Mártának (a goethe-i szövegekörnyezetnek megfelelően). A *Vasárnap délután* Jóistene által adományozott tiszta és beteljesületlen szerelem kerül a főszereplő gondolatvilágának középpontjába: az emlékezés a szép szerelemre megédesíti a hétköznapi szürkeségét és az érzékietlen onanizálásokat sorozatát. A mi lett volna, ha... hazugsága nem hagyja nyugodni a férfit. A kísértő Sátántól elfogadja az ajánlatot, visszamenőleg elcsábítja kamaszkora szerelmét. Ezzel az érzéki tisztaság vasárnap délutánját mocskolja be a szövegvilág negatív prototípusú Faustja. A vegetációdús felnőtt-szerelem kisiklása magával rántja a tapasztalatlan fiúszerelem emlékét is.

A *Margit* szövegvilágát az előző novellához hasonlóan körbeveszi a történelmi-politikai háttér ironikus bemutatása. Ott még csak távlatokban mutatta be Baka az „ártatlan világ” létezését a politikai „vadászydény” háttérében, itt az ötvenhatos események tüzeben formálódnak a szövegvilág valós és hazug háttértörténetei, amelyek kénytelen-kelletlen determinálják a szereplőket; továbbra is ártatlanul és részrehajlás nélkül, de a kisiklott életpálya tükrében.

Az érzéki ív a két novella között a következőképpen írható le: az első ábrázolta a *kezdet* fázisát, az ígélet és ajándék tényszerű, de a Jóisten tehetetlensége és szeretetnélkülisége folytán gyengített erőt, a második történet pedig a *kezdet bevégeztettségét* villantja fel, ahol az önerejétől megfosztott ajándék már megszűnik értékhorozzó lenni. A harmadik történet, az *Én, Thészeusz*, a későbbiekben látni fogjuk, a *köztes állapotot* meséli el, az ördög-Minótaurusz legyőzetését, a szerelem elnyerését, az első igazi élményt.

A *Margit* szövegvilága abban is hasonlatos a *Vasárnap délutánéval*, hogy Baka itt is álomszerűvé, bizonytalaná teszi a tér- és időkontinuumokkal leírt világot. Az álmos és ködszerű tér és az időszerkezet adja a történetek misztikus színezetét és az irracionális valóság és létértelmezés lehetőségét. A megkísértés-históriáknak – az előző novella tárgyalásakor már megállapítottuk – szükségük van az idő és tér – körmönfont, hatás-vadász – meg/elváltoztatására.

A könyvtáros, ahogy a fiú is, *ablakból* kipillantva látja, hogy az utcán *köd* gomolyog, „...és ahogy az sűrűsödött”, úgy nőtt benne a rosszérzés. Értelmezhetjük a mindkét novellában rokon *ablak-motívumot* az érzékelnifelfogniflátni fogalomkör metaforájaként, ahol is annak korlátoltságáról van szó: a *kitekintő* nem lát mást a világból, mint árnyakat, elmosódottságot. És ebben a világban az ő alakja is elveszíti biztos egzisztenciáját.¹²

Érdeemes nyomon követni a *köd-motívum* kibontását: a *tejszerű ködben* hazafelé a könyvtáros egy *árnyat* vesz észre a lámpaoszlop mögött, éjszaka felriadva azt érzi, hogy *„bizonytalan derengésben az órás”* ül a székén (ördögperformáció). *Köd* van azon a napon is, amikor feleleveníti Margit történetét, és *rózsaszínű köd* telepszik az agyára (mint a *Vasárnap délután* expozíciójában), amikor elcsábítja Margitot.

Szilágyi Márton felfigyelt arra, hogy Baka novelláiban szülővárosa, Szekszárd jellegzetes leírása ismerhető fel: „...A helymegjelölés nélküli, valamiféle transzcendens Isten- vagy Krisztus-élményt feldolgozó elbeszélések aprólékos pontossággal írják le Szekszárd városzerkezetét, utcarendjét; ami implicite annak állítását is jelenti, hogy az Apokalipszis színhelye a szülőváros szürke, köznapi világa is lehet...”¹³ A szövegvilágon belül paradox teret találunk: egy külső, valóságos és földrajzi teret, valamint egy misztikus teret, a fel nem ismerhető, az elmosódottat, az irracionálisat, amely az ablakon (szem-metafora) kitekintő főszereplő világ- és térlátása lehet.

Az időszerkezettel való játék a térábrázoláshoz teljes kompozicionalitással társul. A *Margit* szövegvilágának idejét az órás képében megjelenő Sátán irányítja. A könyvtáros órájáról eltűnnek a számkijelzések, el kell vinnie egy óráshoz. Az órás alakja feltűnően hasonlít az éjszaka rémlátogatójához. A műhelyben csupa régi órát lát, mindegyik „oly szemléletesen figyelmeztetett a mulandóságra, minden földi vágyunk és törekvésünk hiábavalóságára.” Ezzel a szándékos goethei átvétellel teljesen kiaknázza a fausti világ újratelmesítésének lehetőségét és lényegi mondanivalójának új keretbe ágyazott megismétlését. Időtlenségre van a vágy kielégíthetőségének szüksége; és a műhely óráinak számlapjairól is hiányoznak a mutatók, ketyegésük azonban hallható. Az idő-

zónák egyezményesek, válaszol az órás-Sátán a férfi kérdésére, ki tudná eldönteni, hogy azok közül melyiket igazították a *nagy kozmikus óra* járásához. Baka újabb világértelmezést nyújt az olvasónak: Borges-ízűen az egy és oszthatatlan világidőben az örökkévalóság minden pillanata egyszerre és együtt van jelen.¹⁴ Ez a világmagyarázó elv ad lehetőséget Margit elcsábítására. A könyvtáros azonban nem mint Goethe Faustja, megfiatalodva indul Margitot elcsábítani, hanem marad harminchárom éves, krisztusi korban, a megkísértés idején.

„...felajánlom neked, hogy megpróbáld helyrehozni mindazt, amit felesleges és céltalan életed során elrontottál”, mondja a Sátán a férfinak, aki elbizonytalanodik: „...elcsábítsam azt az *angyali* lényt...?” (A Jóisten tette angyallá a diáklányt a *Vasárnap délután* szövegvilágában!) Határozatlanság és bukáskényszer: a könyvtáros megrontja a tizenöt éves „ártatlanul angyali” gyereklányt. „Kárhozottan éltem harminchárom éves koromig, és akkor, megkapva az egyetlen lehetőséget, amely megváltoztathatta volna az életemet – visszamenőleg is igazoltam kárhozzatomat.”

Álomból ébredve a narrátor egy váróteremben találja magát. Átitta az éjszakát és részegen képzelődött, vagy tényleg megtörténhetett a kísértés? A hétköznapiok irracionális világában erre nincs biztos válasz (érdemes a novellához elolvasni az *Átutazóként* című Baka-verset: a vers expozíciója és a *Margit* utolsó szakaszának lokalizálása szó szerint megegyezik egymással – a lírai műben is egy váróterembeli „látomásról” van szó), ami van, biztosan van, az Márta mindig nyíló, de csömörrel teli asszonyi öle...

Az erotika-labirintus története

Rákosi elvtárs idejében az édességek egyik legfinomabb márkája az Ada nevet kapta. A szövegvilág idejében ez a csokoládé már eltűnt a boltokból, mondván, hogy ötvenhat után a Rákosi szülőfaluját jelentő márkanév nem ildomos tovább a csokipapíron. Az Ada név mellett egy ábra is szerepelt a papíron, ami „országutat ábrázolt, két oldalán sudár jegyesorral, a kis méret miatt erősen rövidülő perspektívában, úgyhogy az ábra láthatárán egészen összefutottak a vonalak, mintha ott – egy pontban találkozva – véget is érnének az útszélek egyenesei”. A narrátor felteszi a kérdést: „mi lehet azon túl?”

Banálisnak tűnik a gondolat, de mint majd látni fogjuk, az *Én, Thészeusz* szövegvilágában ez a csokipapír lesz – természetesen átlényegítve – a világmagyarázó elv. A narrátor Thészeuszként keresi a maga útját a világ labirintusaiban. A csokoládépapír ábrája, amely egyszerű perspektivikus érzéksalódáson alapul, oly módon lényegül át, hogy az egyenes úton haladó narrátor ugyanazt a teret látja maga előtt, mint ami a papíron szerepel; a párhuzamos vonalakat, amelyek a végtelenben, abban a bizonyos egy pontban összeérnek. Kép, rajz, ábra és valóság közti kapcsolat egy japán mesét juttathat az eszünkbe: a császári udvar festője éppen egy gyönyörű tájat fest vásznára (leképezi a valóságot), s az oly hasonlatosra sikeredik, hogy a festő belelép a képbe, és eltűnik a festett valóság erdejében.¹⁵ A narrátor számára is a valóságos tér és a csokipapír ábrázolta tér egybeolvad, egyetlen biztos pont marad számára, a párhuzamosok végtelenben találkozó pontja.

Maradva a csokipapír keltette fogalomkörben, a történet is két párhuzamos szálon fut, egymást váltják a jelen és a múlt idejű események mindaddig, amíg a múltban történt dolgok el nem érkeznek (lineáris időben haladva) a jelen idejű események kezdőpontjáig. Amikor kiegészítette a jelent a múlt idejű eseménysor (elmondva az előzmé-

nyeket), az addig párhuzamosan egymás mellett futó jelen és múlt időszekvencia összeolvad, azaz egy bizonyos *pontban* találkozik egymással a két idő, s attól fogva egy idő-síkban mozog a történet.

A szövegvilág tér- és időbeli viszonyrendszere szoros egységet alkot egyező tulajdonságokkal való leírásuk révén. Ráadásul ez nemcsak a felszíni szerkezetben mutatkozik meg (időhatározói mellékmondatok vezetik be az egyes részeket), hanem a szövegvilág mélystruktúrájában is, a kisregény erotikus színezetű világmagyarázó elvében: „A labirintus *végpontja* (kiemelés tőlem, B. A.), ahol Ada édes párhuzamosai összefutnak, nem a kielégülésem – a kielégülésünk – pillanata-e, *amin túl* már csak az üres feketeség tátong és a pokol lángjai törnek át a megrepedezett agyagkérgen?”

A tizenkilenc éves narrátor azért érkezik a városba, hogy találkozzon titkon és reménytelenül imádott kedvesével, Edittel (*Vasárnap délután*). Vele nem sikerül találkoznia, megpillantja viszont egy plakáton Edit fényképét, helyesebben egy Edithez nagyon hasonló, csak „nála tíz-tizenöt évvel idősebb nő” képmását, Ada fényképét. Megtudja barátjától, hogy szerelmi bosszúból merénylet készül az opera-előadáson Ada ellen. Az opera a Thészeusz-mondakört dolgozza fel: a mitológiai szerepek a valóságban is kiosztódnak; a kiskatona lesz Thészeusz, akinek meg kell mentenie Adát, vagyis Ariadnét, az őt meggyilkolni akaró Minótaurusz-karnagytól. Láthatjuk, hogy a kisregénynek egyszerre több szinten értelmezhető jelentéstartománya van. Az irracionális, mint a csokipapír ábrája és az antik mitológia elemei leképeződnek a szövegvilág úgynevezett reális szintjére. De Baka itt sem adja meg magát ilyen egyszerűen: hogy mi a valóság, és mi a misztifikáció, azt éppúgy nem lehet eldönteni, mint a labirintusokban a következő lépés helyességét vagy helytelenségét. A labirintus tény, a világ tény, és mivel a világ tényekből áll össze,¹⁶ a világ maga is labirintus, Bakánál nem is egy, hanem háromszintű, és ebben a világértelmezésben elválasztani egymástól realist és irrealist egyszerűen lehetetlen. A költői képek amúgy is metafizikai szintre helyezik a történetet: a lírikus így ír prózát.

A narrátor abban bízik, hogyha felölti magára Thészeusz szerepét (fel sem kell vennie, egyszerűen azzá performálódik), és megmenti Adát, közelebb sikerül férkőznie Edithez is, mert nem lehet véletlen a hasonlatosságuk. Azzal, hogy megmenti Adát, Ada talán összehozza őt a lánnyal. Hogy Edit átlényegül Adába, azt szinte nem is érdemes elmondanunk: így kell történnie a szövegvilág szempontjai szerint.

A párhuzamos eseménysor összeszerkesztése eredményezi, hogy a kisregény az Adához induló, Adát megmenteni szándékozó narrátor tér- és időbeli „eltévedésével” kezdődik. „...A behavazott szántáson átvágva elbukdácsoltam az országútig, amely az ártéri erdő gátjától tizenegy kilométer hosszan, nyílegyenesen vezet a város központjáiig.” A gyalogoló narrátor közben azonosítja magában az Ada nevet a csokipapír márkájával, és azonosul a már említett ábra az előtte elterülő tájjal is: „És most itt állok a kemeneci erdő szélén, az árvízvédelmi töltésnél, ahol a Sárdra vezető út kezdődik, *két oldalán jejenyesorral*, és előttem, a messzeségben, az út szalagja elkeskenyedik, és az *egy pontban való találkozást* csak azért nem láthatom, mert arrafelé már könnyű, *délutáni köd* lebeg.” Hogy mi van azon túl, arra is választ ad a narrátor: „egy szép és vonzó, bár számomra... elérhetetlen asszony.” A köd-motívum interpretálásától eltekintünk, az előző két novella kapcsán már alaposan kimerítettük lehetséges jelentéseit. Ahogy Edit átlényegül majd Adába, úgy a csokipapír ábrája is átlényegül. Nemcsak az előbb említett térlátásba, hanem Ada erotikus vonzáskörébe is. Ezt olvashatjuk a kisregény vége felé; „...a kemeneci erdő méhétől és télborotválta ágyékától vezetett [az út] a vasúti so-

rompó szikéjéig, amely elvágta a születés előtti léttel összekötő út köldökzsinórját." A lírikus megint a *mindenséget* teremti újjá, és összefüggésbe hoz mindent, amit a költészet erejénél fogva kapcsolatrendszerbe tud ágyazni. A legköltőibb Baka-szövegek közé tartozik az *En, Thészeusz*. Bizonyítja ezt még az is, hogy mikor a narrátor felismeri, hogy bejutott az egyenes labirintusba, ahol tér és idő nem érzékelhető, minden megáll és csak ismétlődik, a narrátor ennél a pontnál átvált a narrációból lírába. Az eltévedt narrátor versben mondja el gondolatait, a kint, a vágyott és beteljesületlen szerelmeket, az erotika feloldó vágyának csalóka ígérését. Hol tévedt el a narrátor? Nem a szerelem útvesztőjében? Hiszen mindent az mozgat, a hiány, a fiú-szüesség kínzó érzése. A feloldás azonban hiányzik. A narrátor lassan jut el szüességének vágyott elvesztéséig. Be kell járnia a kiskatonának az egyenes labirintust, aztán a történelmi pannotikum labirintusát (az ironizálás itt is fontos szerepet kap, akár az előző két történetben). Ezt Baka sötét labirintusnak nevezi, a narrátor pedig így beszél róla: "...zegzugos folyosókon, életem első két évtizedében kanyargott, a tiszt klub pincéjén és padlásán keresztül a színpadra nyíló csapóajtóig, zászlókkal, transzparenssekkel álcázott kelepccéken át, melyek mélyén robbanásra váró aknák lapulnak." S aztán eljut a már rég óhajtott labirintusba, az asszonyi öl labirintusába,¹⁷ az egyszerre egyenes és sötét, fénylő asszonyi labirintusba, „amelyben ugyanazt a síkos lépést lehet megtenni – előre-hátra, előre-hátra...”

„...Utam véget ért: áthajolhatok a hajóorr formájú beton mellvéden, nézhetek, de nem léphetek át a világokat szülő vagy még semmibbé váló Semmibe.” Az erotikába való beavatás megtörtént; de a kérdés továbbra is ott feszül a történetben: mi szerepe lesz az örökös ismétlődésnek és visszatérésnek az egyén életében, ha a végtelen ponton túl csak nézni, képzelni lehet, de elérni és meghódítani azt lényegében nem lehet? A *Margit* könyvtárosa erre igen kiábrándult választ adott – Goethét ironizálva: nem baj, ha kisszerű és szeretetlenség öllekezések jutnak az ember osztályrészéül, belehazudni a világba mégiscsak lehet: „Az Örök Asszonyi emel magához.”

*

Baka joggal tiltakozna, ha besorolnák őt a posztmodern alkotók közé. Pedig jelent meg már olyan vélemény, mely szerint a prózát író lírikus a posztmodern kor mitológiájának nyomait keresi. Mányoki Endre úgynevezett mitológia-előállítók közé sorolja az írókat. Majd azt olvashatjuk (kritikájában), hogy Baka „föltalálja az anti-posztmodern prózát... gúnyt űz az iróniából, kedvére pacsmagolja össze kedvenc színeinket, formáinkat, stílusainkat.”¹⁸ Kellemetlen kategorizálás ez a posztmodern kontra anti-posztmodern fogalom-pár. Hiába az idézés-technika és intertextualitás, a labirintusok, az idő és a tér problémái, egyikőjük sem a XX. század irodalmának találmányai. Az anti-posztmodern kifejezés pedig sok, cikornyás, semmitmondó. Baka István a klasszikusok hagyományait folytató lírikus: nyelvezete, képi-metamorfikus világa, világértelmezési szándéka mind-mind a klasszikusok, akár a klasszikus modernek folytatólagos örökösévé avatják. „Minden okos dolgot kigondoltak már; csak meg kell kísérelni megint kigondolni azt”, mondja Esterházy Péter.¹⁹ Ez a klasszikus modernek jelszava: a hagyományokat, a rekvizitumokat megfejteni, és nem elvetni kell: az irodalom folytonosságának ez az egyik alapja. Baka e „törvény szellemében” írja prózai munkáit. De a hagyományok értelmében teremti meg művészi világát, a prózában is a lírikus nyelvével, és minden elbeszélésében megtalálható a teljességre való törekvés, a „korrespon-

denciák" érzéki-misztikus, és esetlegesen ironikus feltárása és kiépítése. Nem tudni még, hová vezet, meddig jut el Baka prózájában, az eddigi állomások, stílusosan „beavatások” mindenesetre szemet gyönyörködtető irodalmi játékok. Játék labirintusokkal és kísértéssel, játék és mindent átható erotikával és történelmi rekvizitumokkal. Játék teremtett világban ég és föld között, játék – Kosztolányira gondolva – az irodalommal. Az étellel. Baka sok mindenbe beavatott minket. De talán még nem mindenbe. Az újabb beavatásra várunk kell...

JEGYZETEK

A szövegek lelőhelye: Baka István: Beavatások. Pannon Könyvkiadó, Budapest, 1991.

- 1 Szász Ferenc idézi Szabó Ede fordításában Rilke Franz Xavér Kappushoz írt levelét, in: Nagyvilág, 1993/9, 1012. o.
- 2 A „klasszikus modern” fogalom értelmezéséhez két idézet Kulcsár Szabó Ernő *Komparatív vagy integratív?* című tanulmányából: „...a megértéshorizontok összeolvadásának az *elkerülhetetlensége* teszi mindenkor feltételévé a hagyományt az újításnak... Nem a témapreferenciák vagy az irodalmi beszéd tárgyának átalakulása utal az új korszakküszöbökre, hanem a róluk gondoltak igazságtartalmához való viszony módosulása. Azzal tehát, ahogyan a mondottság mikéntje akaratlanul is *poétikailag értelmezi* a közlés tárgyát, pontosan a létben való elsődleges, *nyelvi* bennfoglaltság horizontját nyitja rá ember és világ kapcsolatára. Legelvontabb jelentésében ezért képes feltárni a műalkotás nyelvi magatartásként a szubjektum önértelmezését és világhoz való viszonyát...” In: *Literatúra*, 1993/3, 215. o.
- 3 Vörös István: Bováryné keze, in: *Holmi*, 1993/május.
- 4 Uo.
- 5 Baka prózáinak fejlődésszerű mozzanatára Kovács Lajos hívta fel a figyelmemet az írásmű tervezése során, 1993 nyarán.
- 6 Az írásmű, amennyiben irodalomelméleti kérdéseket érint, metodikájában Csúri Károly tanulmányából merít: „Az ismétlés-kapcsolatok összekötik, szembeállítják, egymásra vetítik az egyes állapotokat, egyszerre mutatván viszonyaik rendezett szerkezetét és a részletek végtelen, sokértelmű gazdagságát. Segítségükkel rejtett kapcsolatok épülnek ki a valós világban össze nem függő, sőt össze sem egyeztethető tárgyak, jelenségek, folyamatok stb. között...” – „...a *szövegvilág*ot és a *lehetséges világ*ot egyaránt tényállások alkotják, a különbség közöttük mégis alapvető. Az eltérés a *Mi?* és a *Miért?* kérdések különbségével ragadható meg legjobban. A szövegvilág esetében csak annyit tudunk, hogy *miből*, *milyen* tényállásokból áll ez a világ, a lehetséges világ rekonstruálásakor az is érdekel bennünket, hogy *miért* az adott (és nem más) tényállásokból, s miért az adott módon (és nem másként) épül fel a szövegvilág...” In: *Irodalomtudomány, tudományelmélet, modell-alkotás. (Lehetséges világok, Tankönyvkiadó, 1987., 29. ill. 32. o.)*
- 7 Fried István magánleveléből. 1993. aug. 11.
- 8 A komparatisták figyelmébe: Baka tizenéves kamaszlánya független megfelelője Nabokov Lolitájának. Ami összeköti a két szerzőt, az az első szerelmi élmény meghatározó szerepe – kamaszkorban – műveikben, illetve annak performálódása a felnőtt világban. Még egy érdekesség: Nabokov utolsó nagyregényének a címe: *Ada*. (Adának hívják Bakánál azt a női szereplőt, aki elveszi a főszereplő fiú-szüzességét.)
- 9 Szilágyi Márton: Baka István jelenései, in: *Holmi*, 1993/aug.

- 10 Néhány alkotás, amely a sakktmát dolgozza fel: Nabokov: Végzetes végjáték (A Luzsin-véd-
delem), Stefan Zweig: Sakknovella, Ingmar Bergman: A lovag és a jóisten, Carl Schenker:
Knight Moves, az Új Forrás 1993/3. száma a saktörténeteknek szentelte magát stb.
- 11 N. Horváth Béla, in: Jelenkor, 1993/június.
- 12 Kafkára lehet utalni mint világirodalmi példa: „K. mögött volt az ablak, a ködben nem lehet-
tett messzebbre látni, csak a szomszéd ház hófedte tetejéig.” In: A per. Európa, 1984., 141. o.
- 13 Szilágyi Márton: Baka István jelenései, in: Holmi, 1993/aug.
- 14 Jorge Luis Borges: Az idő újabb cáfolata (Gondolat, 1987), ill. A titkos csoda (Európa, 1986).
- 15 Feldolgozása szerepel Akira Kurosava Álmodók című filmjében.
- 16 Ludwig Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés. Akadémiai Kiadó, 1989., 11. o.
- 17 Az erotika-labirintus hagyománya szintén Kafkánál található meg, in: A kastély. Európa,
1984., 272. o.
- 18 Mányoki Endre: Baka István: Beavatások, in: Kortárs, 1992/1.
- 19 Esterházy Péter: Termelési regény. Magvető, 1979., 133–134. o.

